

מועקת השטריימל

הצצה אל סיפורי הבחרות של ש"י עגנון שנכתבו בסגנון שהיה מכונה "המהלך החדש" והתפרסמו בשבועון הגליצאי "המצפה" מפגישה אותנו עם גלריה של טיפוסים מהרחוב היהודי: עניים מרודים, נובו רישים וסוטים. פרק שני בסדרה על כתביו המוקדמים של עגנון

דן לאור 30.07.2018 18:00

עשרים וחמישה כותרים היו לעגנון בשבועון "המצפה", שהם רוב פרסומיו בעברית קודם עלייתו לארץ. פרסומים אלה כללו שמונה שירים (שנסבו כולם סביב לוח השנה היהודי), ארבעה עשר סיפורים ועוד שלושה פריטים שניתן להגדירם כ"שונות", בכללם הרפורטז'ות. הסיפור הראשון היה "הרהורים", שפורסם ב-27 באוגוסט 1905, כשנה ומחצה לאחר פרסום השיר הראשון, ובו גולל עגנון את מצוקותיו של רוכל יהודי בשם גדליה חנוך הנודד ממקום למקום וסופג ביזיונות והשפלות מידי הגויים — בדיעבד נקראים הדברים כרמז מטרים לדמותו של יוסף הרוכל, אחת משתי הדמויות המאכלסות את סיפורו הנודע של עגנון מימי מלחמת העולם השנייה, "האדונית והרוכל" — וכאילו לא די בזה, באה השריפה הגדולה (והיתה כזאת בבוצ'אץ' ב-1905) וכלתה את דירת המרתף ששימשה אותו ואת משפחתו, מה שאילץ אותם לשכור דירה מחוץ לעיר, ברחוב הגויים. שיאו של הסיפור הקצר, המחזיק לא יותר מ-400 מלה, היא סצינה עשויה היטב שבה נראה גדליה חנוך בשעת תפילה, ראשו עטור בתפילין וגופו עטוף בטלית, אך מוחו שטוף הרהורים על מר גורלו עד כדי הטחת דברים כלפי שמיא. וכשהוא מגיע בברכות השחר לברכה "שלא עשני גוי" מתעוררת בו המחשבה המתריסה עד כמה שפר דווקא חלקם של הגויים, שאת שדותיהם המוריקים הוא רואה מבעד לחלון, ואילו הוא, היהודי... ואף שמץ של מוטיב ציוני חילחל אל תוך הסיפור, וזאת בעת שהרהוריו מולכים אותו אל אותן "מושבות ארץ ישראל, שהצעירים רוצים לזכות בהן את ישראל. דבר זה היה טוב". אף שעגנון נהג לפקוד אז את המועדון המקומי של חברת "ציון", עניינים כגון אלה נעדרו לחלוטין מסיפוריו המוקדמים.

ב"הרהורים" יישר עגנון קו — וכך היה גם בהמשך — עם הנוסח שהיה רווח בשדה הסיפור העברי בעשור האחרון של המאה ה-19, שהתמקד בתיאור הווי היהודים בערים ובעיירות של מזרח גליציה תוך טיפוח מגמה ברורה של ביקורת חברתית. מגמה זו טופחה על ידי הסופר והמו"ל בן אביגדור הן בכתיבתו שלו והן בספרים שהיה מוציא לאור במסגרת ספרי "אגורה", שהופיעו בוורשה וזכו לתפוצה ולפופולריות בקרב קהל קוראי העברית. נוסח כתיבה זה נקרא בשם "המהלך החדש".

עוד באותה שנה פירסם עגנון סיפור בשם מכמיר לב בשם "האיגרת", שאותו בחר להקדיש לצייר לאזר קרסטין שביקר בעת ההיא בבוצ'אץ', ואף צייר במהלך ביקורו תמונה של הווי בית המדרש. הסיפור ערוך כמונולוג חי ותוסס המושמע מפיה של אלמנת ר' אהרן משה החייט, המבקשת מן המספר לכתוב למענה איגרות לארבעת בניה שהיגרו לארצות רחוקות — לארגנטינה, להודו, למקומות אחרים — כשהיא חושפת את העוני, העזובה והבדידות שהם מנת חלקה. האין בזה משום רמז מטרים לאיגרת המפורסמת שעתידיה תהילה, גיבורת הסיפור הנושא שם זה, להכתיב למספר, שהוא סופר במקצועו, בסמוך ליום מותה?

אופיה המעמדי של הקהילה היהודית והפער בין עשירים לעניים עולה גם בסיפור "צרת הבת" (16.11.1906), המחטט בפצע הפעור של חטיפת צעירים ממשפחות עניות על ידי "חאפערים" כחלופה לבני העשירים, וזאת לשם מילוי מכסות הגיוס שהקהילה נדרשה לעמוד בהן. נושא החטופים יהיה לימים הציר המרכזי שעליו ייסוב סיפורו המורכב ורחב היריעה של עגנון "הנעלם", על שני נוסחיו, שהוא אחת מנקודות השיא של ספרו המאוחר "עיר ומלואה", שנכתב ברובו בשנות החמישים והשישים ויצא לאור לאחר מותו (1973).

בהזדמנויות שונות בחר עורך "המצפה", ש"מ לאזר, להציב כמה מסיפוריו של עגנון בכפיפה אחת ובכך העניק להם נראות: כך חוברו יחד "מזג טוב" ו"בשביל הגביר" (2.2.1906), שני סיפורים קצרצרים שהתייחסו לשתי דמויות נפרדות; הראשון חשף את "יעקב הירש זיינבליש הזקן", אדם בעל נטיות סדיסטיות ואפילו פדופיליות, המתנהל בסביבתו כאילו היה איש טעם וישר ואף בעל מזג טוב, ואילו הסיפור השני מעלה שוב את שמו של גדליה חנוך, שנזכר קודם לכן ב"הרהורים", שזה עתה סולק ממקום מושבו בפתח בית הכנסת כדי לעשות מקום לגביר עב בשר בעת שהוא עושה את דרכו למקום ישיבתו בכותל המזרח.

מרשים מזה היה הלקט שאף הוכתר בכותרת המשותפת "טיפוסים" (7.12.1906): הסיפור הראשון, "בעל בית", שירטט דיוקן של מלמד עני בשם פיבוש מנדל, שאחרי שנים של נדודים והעדר קורת גג גמר אומר ללוות כספים בריבית והיה ל"בעל בית", מה שהופך אותו באחת לסוג של "נוב ריש", שלא חדל, ולו לרגע, מלהפגין את עושרו. בהמשך מובא הסיפור "אור תורה", שבו נמצא עגנון במקום אחרי לגמרי; זהו סיפורו של אשר ברוך, "גביר ולמדן גדול" המתגורר בעיירת ספר בשם לבובקה, וחיוו הם קודש ללימוד התורה שהוא הוגה בה יומם ולילה תוך בידול מוחלט מכל הסובב אותו. הסיפור השלישי הוא "הפנחא השבורה" ("צ"ל: "הפנחא השבורה"), אנקדוטה סנטימנטלית על ילד יתום ועני בן י"ג שנים, חיימ'ל שמו, השוקע בהזיות על היתו חזן מפורסם, אלא שבהקיצו מן החלום הוא שומט את הצלחת שבידו, מה שמותיר אותו רעב בהמשך היום.

בסיפורים אלה, שרובם אינם אלא שרטוטים או מתווים בלבד, נראה עגנון כמי שנע בחופשיות ולעתים אפילו בוויטואוזיות בין דמויות, סיטואציות ועלילות שונות, ובדרך זו מכונן תמונה רבת פנים של הרחוב היהודי.

בשנה הרביעית להשתתפותו בשבועון "המצפה", שבה נוכחותו היתה מורגשת פחות, פירסם עגנון סיפור בשם "אחרי מות" (2.8.1907), שבו פרץ את גבולות הז'אנר הן מבחינת רוחב היריעה של הסיפור, שהיה ארוך מכל מה שכתב עד אז, אך גם בסגנון הכתיבה האירוני, שעתיד להיות לאחד מסימני ההיכר שלו. זו הנימה שבה מגולל המספר את סיפורו של בנימין, שחיוו הם רצף בלתי פוסק של חלומות שנתבדו (בלשון הסיפור, "אידיאליים"), לא מעט בשל כניעתו לנורמות של החברה הדתית שהוא חלק ממנה: בצעירותו חלם להתהלך במעיל קצר, אך הוא ידע כי מעשה זה נחשב ל"מעשה נערות" ונאלץ לוותר על כך; אחר כך, כשנמשך להשכלה, רצה בכל מאודו להיעשות "דוקטור רב", אך גם זה לא הסתייע; והוא קיווה לשאת את בחירת לבו, אך כפף ראש ונשא אשה בשידוך, ודווקא בת עשירים, מה שלפחות איפשר לו להקנות לבנו חינוך מתקדם; וכשרצה לטייל בחברת בנו בשבתות ובימים טובים, העיק עליו ה"שטריימל" החסידי, אך גם הפעם לא היה בו העוז להפר את המנהג. עברו שנים, הבן נעשה דוקטור למשפטים, עוד מעט יבוא לבית אבותיו כשהוא מעוטר בתואר, ושוב יימנע זה מללכת אתו ברחובה של עיר מחמת אותו השטריימל. אלא שבמפתיע מגיעה ידיעה כי הבן נפל למשכב, ולא חולף זמן והוא נפטר לעולמו. "אחר שקם בנימין מן ה'שבעה'", כך לשון הסיפור, "חזר שוב לעירו. כבר השיג את משאת נפשו. אבל הוא ובפהרסיה היה מהלך בשבת בכובעו". למרבה

האירוניה, רק הודות לאותו מנהג אבלות שנכפה עליו עקב מות בנו זוכה בנימין סוף סוף להשיג את מבוקשו.

החלק השלישי של המאמר — בשבוע הבא